

САНАА ОЛОХ

ЧУРАПЧЫ
УЛУУБУН
ХАБЫАТА

ХАБЫАТ
1931 СЫЛ АЛТЫННЫ
15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

№ 82 (7879) ☆ 1995-снл от ыйын 13 күнэ. Чөйгөнөр ☆ Сынаата—441 солкуобай.

УЛУУС ИС СУОЛЛАРА

„ХОРОК ТЫМЫР ХАЙААН ДА НААДА“

Мырылалар курдук, тийдэххинэ эрэ тийэр, айаннааххына айаннааххына айан суоллаах нэбиллэн улууска суоҕа үчүгэй. Оттон бу мырылалар да атыттардым холкутук, эрэйэ суох кэлэр-барар хорук айан суоллааххыттарын өмчөттөн-баччааһыта дээрн төһөлөөх баараллара буолуой?

Былырмынны саваскы уу, сийинны дохсун ардактар Бабаҕа, Туолума үрэхтэр муосталарын алдылпытта, үрүлүлэр сүүрүктэрэ суолу хайа түспүтэ. Ханна да ааттаах техника сылдыбыт буолбута. Итинэ тыһан Мырылаҕа кинирээчилэр уонна оттон Чурапчыга тахсааччылар Мындааайынан эргийэн олус кыһаҕан, итгэри-тангыры, хайа кыһарҕанынан өрүс кытылынан, биэргэниэн айаннааххыттар буолбуттара. Бу суолу дмэҕэ да «Артан суола» дин ааттааххытара дуо. Кырдыҕа даҕаны техникаҕа кутталлаах, сэрэхтээх суол буоларын айаннааххыт эрэ барыта итгэйдийэн сөд. Мантан атын өссө биһир суол ыйданата — Даайа Аммаҕынан, Чөркөөбүнэн эргийэн улуус кинирээччилэр. Бу барыта кыһаҕа ууһуулар тардар айаа буолар.

Кайаҕа да урунку сыллартан кэбирээн сытар Чурапчы — Мырыла икки ардынааххы суол алдыаһыта быһыллы, ууттан-хаартан эбин барыта. Быстыла-хайдымта өссө уһаата, диниргэти. Онон бу уонча көс усталаах айан суолун отторорго, олоххо киллэрэргэ сүүһүнэн иккилэрд үп хантан тымырлаан, анаан кэллээҕин өй доһлөт. Оттон үп-харчы көстүбэттэн бырааһтаан, хаһан «атахпыттар турарбыты», итгэстэххэ, эмнэ хас да сыллар устан, устан ааһаххытара.

Мин бу күнүмүгэ, мырылалар туруорустарына кини туруоруу, көпсөттөһүнэ кини көпсөтнэ дин савыыр уолларын Улуус Муһуһуу депуатын А. А. Хомподовы кытта Чурапчыга тахса. сырыттарына көрсөн көпсөтө сырытты. Афанасий салайар «Кытыла» баһыһыа хайааһыстыбатын, кини дьарыгынан туран хортусууһу үүннөрүр үлэтин-хамнаһын үгүс ааҕааччылар бөркө билэр буолуохтаахтар. Онон бүгүн маннаах дохтообонко, көпсөттибит сүһнэ билин суолбут боптуруоһа буолла.

— Кырдыҕа, суол чааһынан букаҕык мөлөөн олоҕобут. Оттон суол хайаан да наада. Онуоҕа суох салгыы сайдарбыт биллибэт. Туолума суолунаах мас-сыһа сылдыарыгар анала суох буолла, бу суолунаах ханнаах да техника сылдыа сатаабаата ордук курдук

буолла дин савыһыт. — диир Афанасий Афанасьевич.

— Оттоҕо ханан суоллааххыт. Мындааайынан Мырылаҕа барарга үөһэни эртэ суолунааххыт сылдыһы суох дии?

— Үп-харчы көстөрө уустугун бэйэҥ биллэрин, онон Туолума суолун туһаарыа, оноруом диир ыраах дымала. Ол көрүтэ судургу, айыах көс отторон Мындааайынан сылдыбыт ордук буолсу. олоххо кинириттэ да балаҕа түргэтиэ этэ. оттон Туолуманан кэлэн айан суола сии биһир оттоһулаа. Онуоҕа дээрн быстах, табыллар буоллаһына олохтоох, үчүгэй суол оттоһулаан хаалара туох буолуой. Мин санаабыр, биллэрин ыраахан көмгө мантан атын ва-риант суох курдук, — диир кийим, Афанасийтан мантан салгыы ыйыһыт боптуруостарбар кини эппиэтэ кыаллыбат өртүнэн хоруйу биэрбөтөбиттэн уонна суолу отторууга быһаан ылыктааххыт баран иһэр эбиттэн истэн астыһымы. Хахыйахтан Мындааайына дээрн суолу түтүгэ урунку эртэ айан суолуттан атын сиринан, быһаһы хоҕо эгэрдэтэн тыһан отторторорго туруорсан ааспыт надыһаа улуус-таары айыһа харыстабылын уонна ойуур хаһааһыстыбатын салайааччыларын мнэстэтигэр илдьэн суол оттоһулааххыт сирин көрүтэ сылдыан көрдөрбүт, сөбүлэһиһи биэрлэххиттэн, тутта бырайыак отторуохтааҕа туолуох курдугуттан кийим санаата көтөҕүлэ сылдыар.

Оттон ити бырайыак оттоһулаан бүтүһүнэ хантан үп-харчы көстөрү, нимнээх үлэһиттэххиттэн эһи туһунаа биллэрин онук буолуо, маннаах буолуо диир, суруйары иккиһи даҕаны бөрт сэмэйэ суох буолсу дин санааһыт. Кылаабыһаа, бу курдук сыһа үлэ сабалана, быһа сылдыар суол бастаах төһүргэһэ түөрүлүннэһинэ, ол буолуо этэ хамсаһы, хоннуу сабаланыһа диир.

А. А. Хомподов бу ыра санаата быһыл эрэ сабыл-дыбатаҕа, эмнэ көтөн түспүтэ туолкай. Тоҕо дьэ-тэххэ, кини Мырыла киниэ этэ эрдэтиһэн сааһын ортолор дээрн «эргэ айан» суолунааххыт сылдыбыт аҕай кийи, Түмүккэ, Афанасий бу ылыммыт дьонун-сэргэтин биллэрин кыһаһытынан салытаран санаата — суол оттоһуута сабаланаан сарыһыт эрэлбитин өссө күүһүртүн.

П. СЫРОВАТСКАЯ

АЙЫЛҔА — БИҢИГИ ДЫЭБИТ-УОПНУТ

КЫС АММА КЭХТИБЭТИН ТУЛУГАР

Амма орто оскуолатыгар айылыаһы харыстааһына албэт хайысхалаах үлэ ытыллара быһааннаар. Бу ааспыт үрөх дьыһыгар география уонна экология учуутала Н. Н. Протодаконов салааттынан «Мындааайы кытыла» программа оттоһулаан көмүскөннэ. Ити үлөҕө учууталлар, итгэччилэр, «Кут-сүр» куруһуок (салайааччы Н. Н. Кожурова) чилиһинэрэ, быһата, бүтүүн нэбиллэк кыттар. Программа сыһыа — айылыаһы харыстааһын, олоҕор туолбон чааһына, нэбиллэк историятын, културатын үрөтин, онно олохуран сайыннарыт.

Айыны үөрөҕө атыһынан, орто дойдун олохтооҕо айылыаһы кытта ыһа ситимнээҕин, киниттэн күүс ылаһын умкуо суохтаах. Айыла — биһиги дыэбит-уопнун, биһигиһи арчыһыт-араҕааччылар сүдү күүс. Сөбүлэһиһи айыла күүстэригэр сүтүрүллэрэ, үрдүк айылар, иччилэр, айыһылар бааллар дин итгэйдилэр. Ол кийи Айыны үөрөҕө үгэстэри, сир-туому үөһөһиттэ. Дэлэҕэ, саха киниттэн айыла өтөтө дьэктэре дуо.

Амма өрүс ытыһыгар турар Мындааайы бөһүлэ — Чурапчы улууһун биһир саамай кэрэ муһуһа. Амма өрүс Саха сиригэр ураты ыраас уулааһынан

аатыгар Теһе даҕаны төрөөбүт түөлбөбит айылаҕа көрөһүнэ кини туттубуһун иһин көһүннэ көмгө айылабыт тосту уларыйда, айыраата, алдыаһа. Кыс Амма кэхтибэтин туһугар Мындааайы олохтоохторо эрэ буолбакка, бүгүн улуус дьон-сэргэһэ туруоруохтаахтарын сорохтор өйдөөбөттөр. Сыл ахсын маһа-өтө хонтуруола суох көрдүлэр. Суол оттоһуугар дин ааттаан Амма кытылыттан тааһы үтүмэн содустун тизин ыла тураллар. Таас уу ыраас буоларыгар, ууну киртэ-кохто харыстаан сийдэ-люрин ситэ өйдөөбөт курдуктар. Ыраахан уйуктаах техника үлэһиттэн киниттэн кытыл хаһан даҕаны тигиһиммэт, дөһөнлөһмөт, Ходуһа, мөчирин — сир киртийиннэ болдомтово ылыһыбат. Сайын айы сир аһа үүнэрэ мөлөөн иһэр, техникаһа үлүтү көстөрөн, сир аһын болдоһун иһиннэ үргээн көһүннэрдилэр. Куһу-хааһы эмнэ болдоһун тутуспакка бултуулар. Бу барыта аһаҕа-сигэти олоҕор иһэ айылабытыгар аспот хөрөһүһүнү аҕаларын өйдүүрбүтүгэр уолдыаста.

«Мындааайы кытыла» программа биһир соруһунаан Амма өрүс үрдүгэр олоҕор бөһүлэктэри кытта сибээһи олохтоһун буолар. Ырааҕа ылаһан кыһа көрө Амманы айылаһы харыстааһын барыбыт иһэһит. Ол курдук, быһыл сайын Таатта улууһун Чымбаайы, Чычыһах, Харбалаах оскуолаһарын кытта

УГУТ СЭРГЭТИН ТУЛА

(РЕПОРТАЖ)

Сырылаан-сырбатан от ыйыһаһы биһир куйаас күн Чурапчы күүлүн иһин баһыгар — Хаарыһаах быһытын сыһыт үрдүк дьондоһуугар аар-баарах сэргэ дьэндэйдэ. Кинини улуус биһир уран тарбаһаах, мыйыт ууһа Иван Игоревич Дьячковский нарылаан, өлүс туһаһаай быһыһылаан чочуһан отторбут. Чэриһинэн сазалэммит, салаһанан киниргэтиллибит түһүлгэ ортотугар сирин уонна үлэ ветерана, «Якутводмелиорация» холбоһук ПМН-тын биһир ытык кырдыаһа Семен Николаевич Дьячковский аал уоту уматан, сахалыы сиринэн, дойдун ичигин алдыан айах тутта. Чурапчы орто оскуолатын учуутала Парасковья Николаевна Посельская угут дьыл бөһүлгэ аар-баах сэргэ туруоруулаһууһун иһиннэ мелиоратордар күһүнүнэн төһүтэ бары үлэһиттэри уонна чугастан-ырааһтан кэлбит ыалдыһтары истигини эгэрдэлээн туран, үөрүүлээх минитини аһыллы-быһыһан биллэрэр. Тылы «Якутводмелиорация» улуустааһы холбоһугун начальнигар, Улуус Муһуһуу депуатыгар П. Н. Миһкиннэ бэрэр.

Петр Николаевич мустубут дьонго төһүтэтиһи үлэтин-хамнаһын, иһини соруһтары сийлиһи биллэһиннэрэр. Чурапчы күүлүгэр уу киниритигэр сыраларын биһирбит механизатордары, рабочайдарын ааттаһымыр. Ол киниттэн тыл улуус дьаһалтатын предствателнэгэр, савыһыа дьаһалтатын баһыһыгар, Улуус Муһуһуу председателин солбуһааччыга А. Р. Саргыдаевка бэриллэр. Кини уонан, сирин отторууһун дьарыктанар төһүтэ үлэһиттэри мелиоратордар күһүнүнэн истигини эгэрдэлээн туран, маастар Матвей Михайлович Вадюевка, механизатор Иван Гаврильевич Местниковка улуус Вочуотуннай грамотатын уонна сыһаалаах бөлөхтөри туттартаата. Оттон республикатааһы «Якутсельхозводмелиорация» холбоһук кылаабыһа иһиннэрэ А. П. Протопопов угут дымал буолбутунан ПМН үлэһиттэрин эгэрдэлэһэ уонна иһиннэр-мелиоратор Дмитрий Иванович Сявцевка, трантористар Иосиф Дмитриевич Белошайка, Владимир Петрович Ефимовка Махтаах суруһтары, харчыһа биһирэмийэлэри туттарда.

«Ленаводстрой» кылаабыһаа бухталтара М. Е. Игнатова ПМК коллективыгар өһүнөөх телеһитэри бөлөхтэһэ. Оттон тыһа хаһааһыстыбатын үлэһиттэрин улуустааһы комитетин председатели Е. Е. Васильев ПМК үлэһиттэрин профессионаһынай бырааһынныһык-тары күһүннэ истигини эгэрдэлээн туран, механизатор Николай Николаевич Никитовка эгэрдэ суругу, сыһаалаах бөлөһи туттарбытын мустубут дьон көхтөөх ытыс тыһыһыа көрүстүлэр. Ыалыһы Таатта улууһун «Якутводмелиорация» холбоһук ПМК-тын начальнига Иван Яковлевич Павлов биһир идэ-дэһтэри профессионаһынай бырааһынныһык-тарынан истигини эгэрдэлэһэ, сийлиһитэри үөрүүтүн төһүтэ үлэһиттэри этэн туран, саха литературатын төһүтэһи П. А. Ойууһуһаа бөһүн уонна ойдобун-ныһык бөлөһин туттарыһа биһир түспө өйдөбүлүнэн хаалла. Ол киниттэн төһүтэ профкомун председатели Н. К. Колесов ветеран үлэһиттэригэр өйдөбун-ныһык бөлөхтэри туттартаата.

Угут дьылы уонна мелиоратордар күһүннэ бөһүлгөн сыһаалаах этинэн, утах арааһынан, күндү ас эгэһиттэһи түһүлгэлээн олоҕорон мустубут дьону, күндү ыалдыһтары айах туттулар. Ол киниттэн быһаһыдар сырыһтылар, күүстэһхтэр маһ тардыһылар, сылбырҕалар тустан бурҕаттылар. Эһиттэн биһиги туох итгэстэһхиттэн дьэбиттэн төһүтэ үлэһиттэри өдөлөрө спорт араас көрүннэригэр эмнэ күрэхтэһитэр, ылаһан-туһуан мустубут дьону эгэрдэлэһитэр.

Механизатордар, рабочайдар дуоһуһа көпсөһиттэ-лэр, иһини үлэлэри иһэ-хоро быһаарыһтылар. Олохтун биллэһи курдук ыраһыт, сыһа күһнэ үрдүү туһа көһигэр хайаах дьаһанар табыһаһа-һы ырыһыһан көпсөһиттэһэр. Араас ооньдуулары төһүтэ үрдүлэр-көтүлэр, дуоһуһа сыһыһыһылар. Ити курдук үлэ дьонун көрдөрө-һардара киниэ хоһуһа дээрн иһэргидэ.

С. АЛЕКСЕЕВ

Биһиргэ экологическай маршрут, Амма өрүһүнэн устуу, айылаһытн туругун чинчийи ытыллаллара күүтүлэр.

Биһиги, Мындааайы олохтоохторо, улуус дьон-сэргэһэ Амма өрүс айылаһыгар сыһыһыһыһы тосту уларытталларыгар, онуоҕа үгүс өртүтээх харыһыһы үлэһи ытыллалларыгар баһарыт. «Мындааайы кытыла» программа дьэһ нэргэһи сайыннаар «Төһүтэ» тускул үлэтин-хамнаһын кытта ыһа ситимнээх, биһир хайысхалаах. Онон улуус дьаһалтата, айылаһа харыстааһын комитетэ, бары төһүтэлэр болдомто-лорун ууруохтара дин эрөнөбит.

Нади КОЖУРОВА,
Амма орто оскуолатын XI кылааһын
үөрөннээччигэ.

3

1995 жыл от манын

ӨС ХОҢООНО — НОРУОТ УРАТЫ ПЕДАГОГИКАТА

«Үтүө сизэр-майгы оскуолата —
куһадан быһымы-майгы кылмышыта»

А. Е. Кулановская 1925 сыллаахха суруйбут Якутские пословицы и поговорки үлэтин кинирин-тигэр «Өс хоһооно Саха сирин устатын тухары биир тэһиник тэнийбит» — диэбит. («Научные труды» 105 тир.). Дьэ, ол кини дабиҥс тинийбэт-түгэмнэт, сир-дэринэн бытарыйан, ыһыллан, алаас, урэх бастары-нан бүтэн олорбут саха норуотугар өс хоһооно биир тэһиник тардаммыта бэйэтэ дириг, албази этэр. Ону К. С. Чирлев өс хоһооно дьону үмүсүтүтүр ураты кэр-рэлээбинэн, ологу, үлэни кытары ыһа сибээстээбинэн, киһини киһилин иитэргэ улахан көдүүстээбинэн бы-һаарар.

Өс хойооно дигн нуруот үйэлэргэ мусут, олоѳор туттан бэрэбэркалээбит муудараһа, дьон-сэргэ быһытын-майгытын, олоѳун-дыһаарын, өйүн-самаатын туһунан бэргэн этииллэрэ, нуруот бэйгэ айбыт философията, ураты педагогика, Өбүтэлэрбит, билигин курдук анад педагогической үөрэҥэ да суох буол-лаллар, дьону, ыччаттарын олус бэркэ интэллэрэ. Ол нуруот педагогиката, эбэтэр нуруот бэйгэ мын-дырдан, олоѳун уопшутунан, бэйэтин холобурунан интэитэ, Огуоха көмө-һыһа средство быһымынан саха фольклорун, ол интэр өс хойоомнорун аян, чочуйан туттубут.

Өс хоёондо оёону нитингэ былыр да, билегин да
дына кэрэсингэ, ово тэрилтэлэрингэр үдэлнэр нитээч-
чилэргэ, үөрэтээччилэргэ тобоостоох түбэлтэлэргэ:
таба тутган үөрэтэрдн-нитэрдн, эбэтэр сэрэтэр-
дн-сэмэлнирдн, эбэтэр модьуйардым этэн юбис-
тахтаринэ, бабар, тутатылар өлүргэмнит, хом са-
наабыт да курдук буолуохтарын син эрэри — сыына
ырытан, ырыгалаан көрдөххө, карынык чочуллубут
күндү таастың эгэлгэ өйдөбүллөнөн иһинхтэрэ, үй-
сээс тухары өйдөрүтэр хатанан хаалыахтара уонна
олукторун устатын тухары сырдыкка кэрөө, үрдүк-
кэ ыгырар суолдьут сулус буолуохтара. Өс хоёон-
норо оёону нитингэ диниг философскай, психологи-
ческай, педагогическай, социальный суолталахтар.
Олортон бүгүн биниги педагогическай, атыннык эт-
тэххэ үөрэтэр, нитэр, такалар өртүтэр көрсөтүбүт.

Өс хойноо үөскүөбүттэн киэн ис хойоонноох үгүс өрүтүлэх. Бастаан туран, саха ылаа өбөлгөрү. ыччаттара удьуору салдааччы быһыытынан ыал буолалларыгар баварар, ону тэрийэр, онук өйгө-санаада иитэр, өйгө сөптөөх өс хойооннорун айар. Холубур, манньыктары: «Ытык ыйаах, одун онгоһуу, буор буомчу», «Киһи яккитэ төрөөбөт», «Тыһыннах киһи тапталтан ханна да куорпат», «Сөбүлээтим да сүт-күрдээх да буоллун», «Таптал дьол, баай динэн күн ырааската», «Тарбаххынан талан, сүрэххинэн сөбүлээн, хараххынан хайваан ыл», «Кэргэнэ суох иччигэ суох сүөһү кэриэтэ», «Сон сабын туорхай, сөрүө тэллэх үлүмтэбэй, титирик орон өрөйдүөх», «Иирээниэх ыал дьинэти тыһынын, илээх ыал дьинэти сылаас» уо.д.а.

Ыччат нъл буолла да, аны кинилэр оѳолгоох буолууларын боппуруоһа турар. Ол туһунан олус үгүс кэрэ, хаһан да өлбөөдүйбөт өс хохсооноро айыллы-быттарын тутталлар. «Оѳо—киһи дьоло, кэсирдэ», «Алтан уңуоххун араҥастыа, көмүс уңуоххун көтө-

вүе», «Утуе киин үөлэһэ кымынаах, отобо тоугур-
гэстээх», «Одолоох ыалтан уот үөрэр», «Уол ово
төрөөтөгүнэ, суор үөрэр, кыыс ово төрөөтөгүнэ ыт
үөрэр», «Сордон өллөгүнэ, тиниэ хаалар».

Оёото суох буолууну хаһан баҕарар ыараханнын саныыллар «Оёото суох олох — олох буолбат», «Кур бэйэтэ кубулуйбатах, эргэ бэйэтэ абылайыбэтэх», «Төрдө суох чөгөчөк кийи» эгити диэн этэллэр.

Одоо саха ыалыгтар саамай күндүтэ, ситиһинтэ буоларын «Буорга булуубут, күнгэ көдүүсүбүт», «Көрдөр харабым дьүһкөтө, көтүрдөр тилһим миннэтэ», «Сүрөбүм ытарбата, быарым тулаайара», «Харабым харата, кулгаадым кудукута» диир кийи таһы минс-тадарыгар таяттан этиккэлэ бэйтэ диирин өйдөбүл-лээх. Ол аата оёону харыстанн, бары киртэн дый-тан көмүскээн-күөмчүлээн, көрөн-хараһан интэри-этэр. Ол иһин «Төрөтөр оёон уйаллаах, биһиктээх буолуох тустаах», «Толкөбүн төрүүх ыччанлыктан, ыйыт, нэскилгин кэнэжэри оёодуттан көрүн» диир өс хоһоонноро үөскээтэхтэрэ.

Педагогической не хобооноох ас хобоолорун К. С. Чиряев бэйэтин Орохутаабын норуот педагогикатын музейыгар «Норуот сэрэтэр, норуот сүбэлэир, норуот сэмэлэир» диэн үс бөлөххө араарбыт. Ону ырыталаан көрдөххө куһаҕан быһымттан-майгыттан, албаа тутуунууттан ийэ-аҕа оҕотун эрдэттэн сэрэтэн «Атаабынбын диин атаахтыттан кыдарыан», «Киниргиһин диин кирииг быстаарай», «Арыгыһы кытары кударыһыан — арыгыһыт буолуон», «Тигэ-йэбил диэн бытаарман», «Атаахтык итиллибит оҕо муус сүрэхтээх буолар», «Куһаҕаны доҕордоһупт куһаҕанга тиксибэт буолбат» эигин диин кэбиннээхтэр.

Төрөлцүт оётуугар хас хардынтан аайн сүбэлнир
 өс хойооншорун үсүү булуун сөн. «Азылах тал мин
 нийгэс, үгүс тал сымсах», «Аччыгы аһат, толмуту
 приэр», «Ойуурдаах дуобах охугбат, дронновх киһи
 туйабаг», «Хырдыаастан алтйһын, адэртэн эйэтһин
 ыт», «Үчүгэй майһын—лөгөр кынатһыг», «Суобас
 сур соновос буолбатах, уларсыма сымдыбаг», «Үгү
 санаалаах жинин дьон сөбүлүүр», «Нитилибит Ийэ
 сир иһирэхтээх», «Өтөх төгүргөстээх, сүрт кэрнэс-
 тээх», «Сатаабаты үөрөт, билбэти өйдөт» у.д.а.

Отгон сэмэлнэр өс хоёонноро тустаахха дөбөнүк тийвэлэр. сымтыг хаарыйаллар, умнуллубат нэхэлтэнэн да буолуохтарын сөн. «Үрдэххэ антах, эриййдэххэ бэттэх», «Харыйаны тагнары соспукка дылы буолангыны», «Тумсун дулбара сотунна», «Кураанах уһаат тьастааһар дылы».

Дыа бу үс бөлөх ас хоһооннорун тобооствох тү-
бэлтэҕэ таба түбөһүннэрэн туттан ыччанка, оҕоҕо
кыра саастарыттан майгы-сигили, сир түрүттэрин
олорчу интэргэ көмөлөһүннэриэххэ сөп.

Ол курдук төрөөбүт дойдута, дьонго, үлөсө тапталы китэргэ: «Олох олоруу — төрөөбүт дойдуга нэни төлөөбүн», «Төрөөбүт дойдун иһин төбөбүн бнэр», «Биликкни ылаабыт сиригэ», «Адаас ахтылганнаах, дойду суохтабыллаах», «Өйүүрдээх саһал кутуругунан оонньуур, дьонноох киһи сототунан оонньуур», «Киһи киһинэн олорор».

Үлэ, олох, дьол төрдө бусларын өйдөтөргө: «Си-
ныл түүтүнэн, иһин үлэтинэн сыаналанар», «Дьол
үлэвэ баар», «Көтүмэх үлэ көһүүһэ ныйа».

Үлөз-хамнасна, олоххо дьаларайдын сыһманна-
лар, чөпчөнтүк олоорго тардылар кийини дьон
сөбүлөбөт. «Элбөхтүк санарар, арыһахтын төлөор»,
«Бартыбыллар да балынгка, бүрүүлөлөх да бү-
рүкүрээт», «Атайыгар эрэ аламарай, доборугар эрэ
дуобарай», «Кумаабы уххана, нууһах сүнсүлгэнэ»,
«Муунтаны үлөлөһү бууту ыларга сананар», диэн-
чилэр.

Үгүс майгы, үчүгэй киһи туһунан норуот сүрэхтээн ийэни, астынан, киэн туттан отара оҕоһо астыныһына, көбүйүүнү илтэрэ чуолкай, «Кырдык көмүстээбэр күндү», «Киһи сымыйалыан нэриэтэ, уот тас ғыныа», «Саха саарбата, киһи киргиллээбэ киһи», «Эйбэс киһи үгүс доҕордоох», «Көрсүө киһи өйө халлаан үрдүгүн, байсал диригин курдук», «Өйдөөх өйүнэн өлөртөн быһыһанар», «Көрсүө-сэмэй быһыы киһини нигэртэр».

Өс хобооно кудабан замалдынлэх киһини тыл ку-
таатынан ыраастыыр. «Хараҥа ыраагы нэрбөт, кул-
гаада чуҕагы иттибөт», «Кудабан киһи суола хара-
ҥа», «Ылааһына чэпчээбит, сыаната түспүт киһи»,
«Сытынныан дүлүн умайбөт», «Кумарынан өгүү ха-
тар», «Вэлэһигэр сийлэппит баары», «Дагдайбы-
тын аанна далай акаары», «Ымсы киһи тыһы-
гар турар», «Нигсэ бөйөтүннээбэр улахан», «Кут-
таас үйөтүгэр сүүстэ олор».

Саха сирийн туйгыс айылбала, кытаанах усудуобу-
бата ийинин ат-хаан, харантер өртүнөн ситинигэр-
хогуутугар тиэрдэрин, эрдээх-хорсун, тулуурдаах,
дуулуурдаах гына итэрин этэр ас хоһоонноро эмнэ
үгүстэр, «Тыһыны — уол өгө доборо, кыһаан ийин
тоһоно», «Кус быһый, ат бөһө», «Кини кыһэ кин-
лэ», «Быстыбат иһиһрээх», «Хорсунтаң буулдыа
да тэйээ».

Дирин өйгө-санаага, кизг билингэ, үөрэххэ ыты-
рар ас хоёонноро эмгэ дэлэйдэр. «Котер агүтэн,
киһи билинтинэнэ», «Сүөһү күрүөлэбэ, киһи билин-
лэбэ үчүгэй», «Сири күн сырдатар, киһини—үө-
рөх», «Үөрөбү суох хараба суох кэрэстэ», «Үөрөх
баар—бараммат баай», «Кинигэ—киһи доҕоро», «Ки-
нингэ—барга баай».

Өс хобооно арынх тылын дэнхэтн, кичин-
дэхтн, сөгөрдүүлэхтн, уус-уранык этэр, кинн
тылын-өнүн сытырхатар, байытар, уран тыл умсул-
баныгар ухуйар, Норуот педагогикатын биэр дьохун-
наах иитэр кыаба өс хобоонугар түмүллэр. Араас
омуктар өс хобоонун үрдүгүн сыманалаан «Норуот
оскуолата», «Дууна дуонтара», «Норуот муударана»,
«Кырдыаҕастар үөрэтиилэрэ», «Сир сиргэ» дьэн
паттыллар.

Күндү төрөлүүттөр, нитэаччылар-үөрэтээччилер, ас хоһоону тэбэ кыадаларынан албага билэн, кини ис хоһоону өйдөөн, өйдөгөн туран, төрөөстөөх түбөлүгүгэ таба туттан оробутун, ыччаллытын нитэргэ туһаныг. Онно эһизхэ оҕолоргут үөрэлэр учебиниктара, бэйэбитигэр баар саппааскыт. И. В. Емельянов түмэн оҕорбут «Саха оһун хоһооннорун хомуура» (1965), А. Е. Кулаковскай хомуйбут «Якутские пословицы и поговорки» («Научные труды»), А. П. Окопникова «Таабырынан уонна ас хоһоонноро» (1991) кинигэлэр көмөлүхүөхтэрэ.

Татьяна КОНОНОВА,
педагогической улэ ветерана

«СРПУТУУ-95»

СААМАЙ ЭЛБЭХ ААБҮААЧЧЫЛААХ—«САХА СИРЭ»

Хаһыат, сурунаал бийиги күннээбн олохпур ара-
сыпат аргыстара буолбуттара ыраатта. Тоһө даһаны
сыана ыарыы илгинэ, хаһнас кэмнэр кэлэр эрдэ-
биннээбитин курдук көтөх муһунан хаһыатка, суру-
наалга суруппаттарбыт «саамай-саамай» диэбиттэр-
битин сии «умиан» кэбиспэтибит. 1995 сыл иһинэ
анарыгар периодическая бачээккэ сурутуу түмүктэ-
рин туһунан кэпсириттэр «Союзпечать» улуустаабы
отделениетын бачээти сурутууга старшай инструктора
М. А. Макароваттан көрдөстүм.

—Мария Алексеевна, улуус дьово-сэргэтэ кини да, республикатаабы да хийматтартан, сурунааллартан хото ханниктарга сурутар эбиттэрий?

—Хаймагтартан сурутааччыта албэгийнэн бастагы
мнэстэни биһиэхэ «Саха сирэ» ылар. Бу хаймакка
барыта 3024 киһи сурутта. Аадыллыытыаларынан
инкискэ 307 сурутааччыланан «Сахаада» табыста.
Саха дьонун баар-суох сурунаалбытык «Чолбону»
275 аадыаччы ылар буолла. Оволорго аналлаах
«Кэскил» хаймагы 228 ыал аадыада. «Чуорунчык»
сурунаал киһини 13 аадыаччынан куоһаран табыста.

Книга таһарымылартан улууска «СПИД-Инфо», «Кресты́лика», «За рулем», «Здоровье», «Мир женщин» сурунааллар, «Аргументы и факты» хаһыат кезең сөһбөртүнө туһанааллар эбэт.

— Сурутууну ымытыга урукку өртүгөр араас ой-
бүллэр, көбүлээнинээр баар буолаллара, билингги
гэрээнин хайдалый?

— Валигын туох да суох. Сурутууну ыытааччы ба-
йатын утуо бабатынан өрө үдэллэр. Бийиги бу хам-
пааннаага өрдүк активнайдык кыттыбыт. Наталья
Ксенофонтовна Васильевага (Чыалпарга), Татьяна
Петровна Пилингинага (Дирик) махталбыт улахан.
Алаах. Хомтоло наһаа диэнэстэртэн сурутуу да элбэх.

— Дьон нөхтөөхтүк сурунгат буюуугуу биригчигнэтэ туоххиный— сана тааарыглар тустарынан информация кырата бинтэр почти сүтүн-сабмы таныл-дыбакка хаһыат, сурунаал сонунга сойон кэлэрэ, бинтэр түбүк аһара элбээн дьон аагартан тэйбитэ дуу?

— Ити бирчигинялар бары дабаны хайа өрө өртү-
нөн дыйбыт булуурхтарын сөл. калын мамта угуман

элбэх салга хайнаг, сурунаал таааарыллар буолла да, билиги аазааччыларбыт кинилэр туох туһунан, хайдах хайыскалаахтык суруйалларын чопчу билбэттэр. Ол эрэри саамай сүүрү мэйһинин дьонго харчы суоҕа, хамнаас кэмгэр кэлбөтө буолла. Муус устар-тан хамнаа суох дьон сурутууга аһаан харчы чорботумматтара биллэр. Кинилэргэ утары баран сурутуу төлөбүрүн көһөрүүнэн ыла сатаатыбыт да, ол кэмгэр оҕолуллубакка суруппуттар бачааһы ылаалларыгар мэйһэндэр үөскүөх күүдүктэр.

—Оччотугар харчыга суохтар сэд агарын быһа хаймат, сурунаал диэнтэн маталлар дуо?

—Суох, баалаахтар хаан барарар кэпэн суру-
туохтарын сөл. Холобур, от ыйыгар сурутан баран
агырдыах ыйыттан почтавы ылбытынан барар кылах
бар.

X X X

Хайнхат, сурнаал курдук соёо илин сонуннаах, кэһилдэ сылдьар кэпсээннээх, биллгэр билиинн, өй-гөр өйү эбэр бэртээхэй, күүтүүлээх ыалдьыттан ким аккаастамый? Хойутаабыттар, куоттарбыттар, хоом-буман, биллгэн да бачаанын сүрүтүтэ суол аһаас.

Кәсіптің М. СИДОРОВА.

